

Nartsiss Shukuralieva

Instytut Nauk Politycznych UKW w Bydgoszczy

Artur Lipiński

Wydział Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UAM w Poznaniu

WYBRANE MECHANIZMY LEGITYMIZACJI WŁADZY W KRAJACH AZJI CENTRALNEJ

Wprowadzenie

W przeciwieństwie do tradycyjnych teoretycznych czy też filozoficznych analiz warunków prawomocności władzy współczesne badania nad legitymizacją w reżimach autorytarnych podkreślają znaczenie badań empirycznych, wskazując równocześnie na rolę sprawujących władzę jako podmiotów formułujących roszczenia legitymizacyjne. Takie podejście pozwala na zrozumienie, czy i w jaki sposób reżimy niedemokratyczne podejmują wysiłki legitymizacyjne, których celem jest stabilizacja panującego porządku. Nie oznacza to przyjęcia założenia, że działania elity niedemokratycznych są zawsze skuteczne. Chodzi raczej słabszą tezę, że mają one znaczenie dla reprodukcji stabilności niedemokratycznych reżimu, nie będąc jedynie pozbawioną konsekwencji propagandową mową.

Reżimy autorytarne mogą okazać się skuteczniejsze od demokratycznych w promowaniu partykularnych sposobów reprezentacji świata społeczno-politycznego ze względu na eliminację bądź ograniczanie pluralizmu oraz większe zasoby i strukturalne możliwości niezbędne do monopolizacji dyskursu politycznego¹. Z tego powodu wszystkie reżimy autorytarne przeznaczają potężne zasoby² na kontrolę systemów medialnych, a także kontrolę potencjalnych podmiotów formułujących roszczenia podważające oficjalną formułę legitymizacyjną³. W zależności od

1 O. Schlumberger, *Opening Old Bottles in Search of New Wine: On Nondemocratic Legitimacy in the Middle East*, "Middle East Critique" 2010, t. 19, nr 3, s. 236.

2 Władze Turkmenistanu w 2010 r. na samo przeniesienie i odnowienie Monumentu Neutralności przeznaczyły około 220 mln dolarów, podczas gdy planowany budżet państwa na edukację w tym samym roku nie przekroczył pół miliarda dolarów. Ю. Савченко, Туркменбаши больше не будет следовать за солнцем. Русская служба Би-би-си, (w:) http://www.bbc.com/russian/international/2010/01/100118_turkmen_monument_removal.shtml, (dostęp 18.01.2010).

3 Dobrym przykładem są strategie władz krajów Azji Centralnej na tzw. kolorowe rewolucje na obszarze postsowieckim, zob. np. A. Polese, D. ÓBeacháin, *The Color Revolution Virus and*

typu systemu politycznego kontrola może być całkowita i często odwołująca się do represji (skonsolidowane autorytaryzmy) bądź też opierać się na doraźnych, okresowych interwencjach, które nie podważałyby w sposób zasadniczy formalnej zasady wolności mediów („miękkie” autorytaryzmy)⁴. W rezultacie wysiłki legitymizacyjne elit wpływają na kształt dyskursu publicznego ustanawiając granice i układy odniesienia, w ramach których opozycja może artykułować swój głos. Autorytarne ustanawianie i ograniczanie agendy może osłabiać opozycyjne głosy, a także zmusza krytyków reżimu do poruszania się w ramach wyznaczonych przez władzę⁵.

Powyższe założenia skłaniają do uznania oficjalnego dyskursu politycznego krajów Azji Centralnej za ważny obiekt analizy, który nie tylko legitymizuje konkretne praktyki, ale sam jest rodzajem praktyki politycznej, będącym jednym z ważnych czynników stabilizacji systemów. Badacze zajmujący się trybami i mechanizmami legitymizacji władzy na obszarze Azji Centralnej zwracają uwagę na szereg powtarzających się schematów legitymizacyjnych obecnych w dyskursach publicznych poszczególnych krajów. Christian von Soest i Julia Grauvogel wyróżnili sześć wymiarów legitymizacji, testując ich obecność w poszczególnych krajach Azji Centralnej: ideologię, mit fundacyjny, personalizm, zaangażowanie międzynarodowe, procedury oraz skuteczność⁶.

Niniejszy artykuł analizuje argumenty uzasadniające tytuły do rządzenia, na które powoływały się elity panujące w państwach Azji Centralnej. Artykuł

Authoritarian Antidotes. Political Protest and Regime Counterattacks in Post-Communist Spaces, „Demokratizatsiya” 2011, t. 19, nr 2; E. Finkel, Y. M. Brudny, *No more colour! Authoritarian regimes and colour revolutions in Eurasia*, „Democratization” 2012, t. 19, nr 1.

⁴ Do takich środków należy np. wymuszona bodźcami zewnętrznymi autocenzura, karne i cywilne procesy o zniesławienie, nieprzyznawanie bądź odbieranie licencji czy utrudnienia w dostępie do informacji. Na temat Kirgistanu szerzej: E. Freedman, *When a Democratic Revolution Isn't Democratic or Revolutionary. Press Restraints and Press Freedoms After Kyrgyzstan's Tulip Revolution*, „Journalism” 2009, t. 10, nr 6, s. 850-853. Na temat innych krajów obszaru postradzieckiego zob. A. Richter, *Post-Soviet Perspective on Censorship and Freedom of The Media: An Overview*, „International Communication Gazette” 2008, t. 70, nr 5, s. 307-324. Na podobne mechanizmy, obejmujące również media społecznościowe w odniesieniu do Kazachstanu pisze: L. Anceschi, *The End of the Nazarbayev's Dream*, „Open Democracy” 16.11.2015, (w:) <https://www.opendemocracy.net/luca-anceschi/end-of-nazarbayev-dream>, (dostęp 3.05.2016).

⁵ Na zjawisko to w odniesieniu do Syrii za rządów Hafiza Al-Asada zwraca uwagę Lisa Wedeen. Jak pisze, kult jednostki oraz spektakle i rytuały polityczne z nim związane zakorzeniają myślenie polityczne obywateli w obrazach i symbolach oraz wpływają na to, jak ludzie postrzegają siebie jako obywateli. Autorka zwraca również uwagę na to, w jak wielkim stopniu opozycyjne dyskursy poruszały się w ramach wyznaczonych przez hegemoniczną ideologię reżimu. Nawet żarty polityczne korzystały z wątków pojawiających się w oficjalnej propagandzie. Zob. L. Wedeen, *Ambiguities of Domination. Politics, Rhetoric and Symbols in Contemporary Syria*, Chicago and London 1999, s. 19.

⁶ Ch. von Soest, J. Grauvogel, *Comparing Legitimation Strategies in Post-Soviet Countries*, (w:) *Politics and Legitimacy in Post-Soviet Eurasia*, M. Brusis, J. Ahrens, M. Schulze Wessel (red.), Palgrave 2016, s. 20 i nast.

przedstawia wątki nacjonalistyczne jako ważne aspekty narracji ideologicznej oraz mitów fundacyjnych, a także wskazuje na rolę argumentacji skutecznościowej dla legitymizacji władzy w Azji Centralnej. Co więcej, funkcjonujące tam reżimy były uzasadniane nie tylko przez strategie dyskursywne związane ze skutecznością czy też efektywnością funkcjonowania reżimu, ale także motywy pozwalające na podtrzymywanie wyróżnionej pozycji przywódcy narodu. Spersonalizowane wątki oficjalnej formuły legitymizacyjnej dodatkowo wzmacniane były argumentami na rzecz zdolności do zapewniania stabilności i bezpieczeństwa oraz szczególnego zaangażowania międzynarodowego. Kolejną, choć jak się wydaje, najmniej ważną w większości państw Azji Centralnej, była argumentacja proceduralna. Obowiązujący typ uzasadnień wskazywał w tym przypadku na normy formalno-prawne jako podstawę sprawowania władzy.

Podkreślić należy, iż zadaniem tekstu jest prezentacja typów formuł legitymizacyjnych z wykorzystaniem wskazanej siatki analitycznej. Przytoczona empiria nie stanowi wyczerpujących danych zgromadzonych w efekcie standardowych metod doboru próby, mając raczej status egzemplaryczny, służący zilustrowaniu oraz wyjaśnieniu omawianych typów legitymizacji. Analiza otwiera tym samym przestrzeń dla dalszych badań, które pozwoliłyby na ustalenie niuansów wykorzystywanych formuł legitymizacyjnych, a także oszacowanie znaczenia poszczególnych typów uzasadnień dla uprawomocnienia konkretnych reżimów politycznych.

Ideologia, naród i przeszłość

Oparte na ideologii roszczenia legitymizacyjne odnoszą się do ogólnych narracji mówiących o prawomocności i słuszności porządku państwowego. W warunkach nowo budowanych po rozpadzie Związku Radzieckiego państw mogły to być narracje oparte o wątki nacjonalistyczne czy też religijne, które wzmacniałyby zbiorowe tożsamości, sprzyjały budowaniu państw narodowych i jednocześnie mobilizowały poparcie. We wszystkich krajach Azji Centralnej, choć w różnych okresach, z różnym nasileniem, istotnym elementem były odwołania ideologiczne korzystające z wątków nacjonalistycznych, a także idei specyficznego modelu rozwoju kraju. Budowanie tożsamości narodowych opierało się na konstruowaniu genealogii, wywodzącej teraźniejszość z przeszłych więzi, które ze względu na tradycję oraz odwieczność uświęcają i nobilitują aktualne lojalności. Mity fundacyjne jako swoiste legitymizujące tradycje wynalezione pozostawały więc w ścisłym związku z nacjonalizmem⁷. Jako narracje o wielkich czynach, historycznych posta-

⁷ C. Calhoun, *Nacjonalizm*, Warszawa 2007; *Tradycja wynaleziona*, E. Hobsbawm, T. Ranger (red.), Kraków 2008; A. Smith, *Kulturowe podstawy narodów. Hierarchia, przymierze i republika*, Kraków 2009.

ciach i odwiecznych wartościach pozwalały snuć analogie z teraźniejszością, a tym samym ustalać symboliczne związki pomiędzy sprawującymi władzę a obiektami pamięci zbiorowej. Umożliwiały również wpisywanie bieżących działań w historię chwalebnych czynów. Tradycja była więc ważnym instrumentem gloryfikacji bieżących działań i decyzji.

W Kazachstanie nostalgiczne opowieści o przeszłości zastępowane były raczej dyskursem menadżerskim, odwołującym się do technokratycznej skuteczności w sferze administracyjnej i ekonomicznej⁸. Sprzeczne tendencje i potencjał konfliktów obecny na poziomie etnicznym, społecznym i politycznym kraju pozwalały prezydentowi kraju prezentować się w roli arbitra, bez którego kraj osunie się w podziały i konflikty społeczne. Różnice narodowościowe oraz językowe usiłował również godzić kirgiski prezydent Askar Akajew. Wszystkie ośrodki narodowe kulturalne w celach wzmocnienia międzyetnicznej harmonii, integracji społeczeństwa miały prowadzić swoją działalność pod hasłem „Kirgistan naszym wspólnym domem”.

Wzorem radzieckiej polityki narodowościowej w Kirgistanie (Кыргызстан калкы ассамблеясы) i w Kazachstanie (Казакстан халкы ассамблеясы) funkcjonowały także instytucje Zgromadzenia Narodu. Ich przedstawiciele zasiadali w ważnych gremiach, takich jak Centralna Komisja do Spraw Przeprowadzenia Wyborów i Referendum, parlament oraz w rozmaitych radach państwowego znaczenia⁹. Oficjalnie miały one katalizować uczestnictwo różnych wspólnot etnicznych w politycznym i kulturowym rozwoju kraju. W rzeczywistości jednak imitując pluralizm, były instrumentem osłabiania potencjalnych podmiotów formułujących roszczenia podważające oficjalną formułę legitymizacyjną. Zgromadzenie Narodu Kirgistanu odegrało kluczową rolę, chociażby w przeprowadzeniu w ciągu jednego miesiąca 1994 r. referendum w sprawie nowelizacji konstytucji. Wzmacniając prerogatywy prezydenta, marginalizowało ono rolę parlamentu zmniejszając izbę Zgromadzenia Ustawodawczego zaledwie do 35 posłów¹⁰.

Nacjonalistyczne wątki ideologii miały jednak nie tylko służyć budowaniu wspólnej tożsamości czy akomodować konflikty. Pozwalały one również na legitymizację polityków jako będących częścią narodu i zainteresowanych losem narodu, a także wpisywanie ich czynów w tradycję oraz utożsamianie z historycznymi bohaterami. W Tadżykistanie prezydent Emomali Rahmon był utożsamiany z postacią Ismail Somoni, IX-wiecznym władcą z dynastii Samanidów, oficjalnie

⁸ L. L. Adams, A. Rustemova, *Mass Spectacle and Styles of Governmentality in Kazakhstan and Uzbekistan*, „Europe-Asia Studies” 2009, t. 61, nr 7, s. 1251.

⁹ W Kirgistanie na podstawie dekretu prezydenta z dnia 21 listopada 1994 r. określającego skład Rady Konstytucyjnej z ramienia Zgromadzenia Narodu Kirgistanu zasiadało w niej 14 osób. Zob. КР Президентинин 21.11.1994 ПЖ № 304 жарлыгы.

¹⁰ КР Президентинин 21.09.1994 ПЖ № 244 жарлыгы; КР Президентинин 21.11.1994 ПЖ № 304 жарлыгы.

przedstawianym jako jeden z założycieli tadżyckiej państwowości. W Kirgistanie ideolodzy próbowali budować paralele między epickim bohaterem Manasem, który zjednoczył rozproszone kirgiskie plemiona w naród i doprowadził do odrodzenia państwa a prezydentem A. Akajewem¹¹. W Uzbekistanie kultowymi historycznymi bohaterami byli Tamerlan i jego wnuk Sułtan Ulugbek, których pomniki zastąpiły w wielu miejscach monumenty Marksa i Lenina¹². Tamerlan był wykorzystywany jako ważny element teleologicznej narracji, w której kulminacją historii i współczesną inkarnacją wielkiego bohatera były rządy prezydenta Islama Karimova przedstawianego jako „Wielki Uzbecki twórca państwa” i „przywódca-ideolog”¹³. Silnie spersonalizowane motywy oficjalnej formuły legitymizacyjnej pojawiały się we wszystkich praktycznie republikach Azji Centralnej¹⁴, a wszechobecność wizerunków oraz dyskursu przywódców narodu w postaci przemówień telewizyjnych, portretów, rytualnej reprodukcji dominacji w trakcie uroczystości państwowych czy oficjalnych spotkań, w trakcie których wygłaszano peany na cześć sprawujących władzę daleko wykraczała poza standardy demokratycznych systemów prezydenckich. Jednak tylko w niektórych krajach Azji Centralnej legitymizacyjne roszczenia posłużyły do budowania oficjalnego kultu jednostki przypominającego kult Józefa Stalina¹⁵.

Kult jednostki

Najbardziej spektakularnym przykładem był Turkmenistan, a zwłaszcza późne lata rządów Saparmurat Nijazowa, nazywającego siebie od 1993 r. Turkmenbaszą, a więc „ojcem wszystkich Turkmenów”. Wszyscy obywatele zobowiązani byli codziennie składać przysięgę wierności nie tylko Turkmenistanowi, ale też prezydentowi. Wedle Ustawy „O narodowej przysiędze” z 17 marca 2007 r. przysięgę o treści „niech mój oddech ustanie z chwilą zdrady Ojczyzny, Prezydenta Turkmenistanu

11 О. Ибраимов, Испытание историей. Размышления и эссе о судьбе Кыргызстана (*первая попытка сравнить жизнь в республике до и после „тюльпановой революции”*), Москва 2008, s. 9, 68.

12 Ch. Kurzman, *Uzbekistan: The Invention of Nationalism in an Invented Nation*, „Critique: Critical Middle Eastern Studies” 1999, t. 8, nr 15, s. 81.

13 A. F. March, *The Use and Abuse of History: “National Ideology” as Transcendental Object in Islam Karimov’s “Ideology of National Independence”*, „Central Asian Survey” 2002, t. 21, nr 4, s. 374.

14 W Kazachstanie N. Nazarabajew przedstawiany był jako ojciec narodu, bardzo wiele muzeów odsłoniło osobne ekspozycje poświęcone jego osobie, jego imieniem nazwano szereg szkół, parków czy instytucji. Kult prezydenta Kazachstanu próbuje się również eksportować poza granice kraju. Szerzej: Z. Peterson, M. Mukankyzy, *Immortalized At Home, Kazakh President’s Cult Of Personality Spreads Abroad*, w: <http://www.rferl.org/content/nursultan-nazarbaev-map-personality-cult/24769739.html>, 16.11.2012.

15 J. Plamper, *Kult Stalina. Studium alchemii władzy*, Warszawa 2014.

oraz świętego sztandaru” składano na pierwszym spotkaniu Mejlisa (parlament Turkmenistanu) nowej kadencji, na pierwszym posiedzeniu chalk maslachaty Gengeszii nowej kadencji welajatów, miasta Aszchabad, etrapów i miast. Składano ją także na oficjalnych zjazdach stowarzyszeń, podczas mianowania ambasadorów Turkmenistanu przed Prezydentem Turkmenistanu. Była ona również obecna podczas uroczystych obchodów absolutorium maturzystów, absolwentów i specjalistów, którzy ukończyli średnie, zawodowe, profesjonalne i wyższe uczelnie oraz podczas składania przysięgi wojskowej¹⁶.

Kult jednostki artykułowany był przy pomocy kilku mechanizmów. Po pierwsze, za pośrednictwem tezy o omnipotencji prezydenta i wielkości jego czynów. Wszystkie wydarzenia, osiągnięcia, sukcesy kraju przedstawiane są jako efekt działań prezydenta. Szczególnym tego przejawem było demonstrowanie przez prezydenta swoich „boskich zdolności” w trakcie podróży po kraju, np. przepowiadanie pogody, czy przewidywanie ważnych wydarzeń¹⁷.

Po drugie, poprzez gloryfikację cech osobowych, którymi charakteryzować miał się dyktator. Zawodowy profesjonalizm prezydenta Gurbanguly Berdimuhamedowa, z wykształcenia lekarza i byłego ministra ochrony zdrowia miała potwierdzić osobiście wykonana operacja usunięcia niezłośliwego guza za uchem pacjenta. Zakończona sukcesem operacja onkologiczna przeprowadzona w dniu pracowników ochrony zdrowia i przemysłu medycznego Turkmenistanu była transmitowana przez rządową telewizję. Reżyserem i aktorom w realizacji wydarzenia medialnego nie przeszkodził jednak fakt, że prezydent G. Berdimuhamedow jest stomatologiem, co więcej od dawna niepraktykującym¹⁸.

Po trzecie, poprzez szeroką dystrybucję oraz instytucjonalizację jego wiedzy. Znajomość *Ruhnamy* autorstwa S. Nijazowa sprawdzana przez urzędników państwowych stanowiła kryterium awansu edukacyjnego czy nawet ukończenia kursu prawa jazdy. W kraju, gdzie przeważająca większość mieszkańców jest muzułmanami, dzieło prezydenta było wynoszone do poziomu większej nawet świętości niż Koran. Dobrą tego ilustracją jest napis umieszczony nad wejściem do meczetu w Kipczaku: „Ruhnama to święta księga. Koran to święta księga Allacha”. Ściany budynku natomiast ozdabiały cytaty z prezydenckiej księgi *Ruhnamy* i wersety z Koranu¹⁹.

Po czwarte, poprzez zaangażowanie wszystkich zorganizowanych podmiotów społecznych, struktur, organizacji w podtrzymywanie oficjalnej, spersonalizowanej

¹⁶ Закон Туркменистана от 17.3.2007 О Национальной клятве, „Нейтральный Туркменистан” nr 70, 20.03.2007.

¹⁷ A. Polese, S. Horak, *A Tale of Two Presidents: Personality Cult and Symbolic Nation-Building in Turkmenistan*, „Nationalities Papers” 2015, t. 43, nr 3, s. 462.

¹⁸ Б. Баев, Новый отец всех туркмен. Туркменистан забыл Туркменбаши и объявил об эпохе Великого возрождения, (w:) <http://www.np.kz/index.php?newsid=3987>, (dostęp 14.08.2009).

¹⁹ A. Halonen, K. Frazier, *Cień świętej księgi*, tł. S. Musielak, Wołowiec 2010, s. 193.

formuły legitymizacyjnej. Na przykład, historycy zostali obciążeni zadaniem przygotowania narracji historycznej, która w możliwie wielkim stopniu pokazywałaby wpływ decyzji prezydenta i jego rodziny na bieg procesu historycznego w Turkmenistanie. Pedagogom zakazano prowadzenia zajęć wedle nowych metod kształcenia. Mieli oni natomiast kłaść nacisk na indoktrynację dzieł głowy państwa, a poranne zajęcia zaczynać od przysięgi na wierność Turkmenbaszy²⁰.

Po piąte, we wszechobecnej reprezentacji wizerunków prezydenta oraz jego dzieł w sferze publicznej. W trakcie rządów S. Nijazowa jego wizerunki były umieszczone na tysiącach plakatów i banerów, niezliczonych portretach w siedzibach państwowych i prywatnych instytucji, w kabinach samochodowych, na stronach gazet, na ekranach telewizji, na banknotach i bilonach, na opakowaniach produktów przemysłowych i spożywczych, na etykietkach wódki „Serdar”, czy koniaku. W całym kraju wzniesiono więcej, niż 14 tys. pomników i popiersi Turkmenbaszy. Spośród kilku złotych posągów, wyróżnia się zwłaszcza ogromny, zbudowany obok pałacu prezydenckiego w 1998 r., 63-metrowy monument zwieńczony 12-metrowym posągiem przywódcy. Wbudowany w pomnik mechanizm pozwalał obracać się pożąlanej figurze S. Nijazowa w taki sposób, żeby oblicze przywódcy było zawsze skierowane ku słońcu²¹.

Skuteczność i efektywność gospodarza

Podtrzymywaniu wyróżnionej pozycji przywódcy narodu służyły też te wątki formuły legitymizacyjnej, które związane były ze skutecznością, czy efektywnością funkcjonowania reżimu. Przyjmowały one z jednej strony postać formuł eudajmonicznych artykułujących orientację na ekonomiczny dobrobyt i konsumpcję²², z drugiej zaś też o zdolności reżimu do zapewnienia stabilności i bezpieczeństwa. Najbardziej reprezentatywnym przykładem wykorzystania wątków eudajmonicznych jako aspektu formuły legitymizacyjnej był Kazachstan. Rozwój ekonomiczny kraju, dobrobyt obywateli, przyciągnięcie inwestycji zagranicznych, czy reforma państwowej administracji były centralnymi punktami kolejnych dokumentów, tzw. planów

20 Запретил СПИД, цирк и золотые зубы: 15 реформ Сапармурата Ниязова, <http://www.vesti.ru/doc.html?id=117303128>, (dostęp 28.12.2013)

21 Tamże.

22 Określenie Leslie Holmes'a. Zob. L. Holmes, *Legitimation and Legitimacy in Russia Revisited*, (w:) *Russian Politics. From Lenin to Putin*, S. Fortescue (red.), Palgrave 2010, s. 106. Wprawdzie ten typ legitymizacji stoi w sprzeczności z sugestią m. in. S. M. Lipseta, by odróżniać legitymizację od skuteczności, jednak w przypadku niniejszego tekstu chodzi bardziej o dyskursywne uzasadnianie działań niż o same działania władzy na polu ekonomicznym i jej realne dokonania. Ponadto ważnym aspektem eudajmizmu są zapowiedzi pożądanego skutków, nie zaś aktualne skutki. Szerzej na temat stanowiska S. M. Lipseta zob. S. M. Lipset, *Homo politicus. Społeczne podstawy polityki*, Warszawa 1995, s. 81 i nast.

strategicznego rozwoju (np. „Kazachstan-2030”, „Kazachstan-2050”) uroczyście ogłoszonych w trakcie dorocznych posłań do narodu przez prezydenta kraju.

Jak zauważa Diana T. Kudaibergenova, celem tego typu dokumentów, których wiele formułowano również na szczeblu regionalnym było: 1) zastąpienie starej, radzieckiej „sztywnej ideologii” elastycznymi celami ekonomicznymi, których zakres realizacji mógł zawsze podlegać dodatkowemu uzasadnianiu; 2) równoczesne legitymizowanie reżimu w oczach dwóch odrębnych grup językowych i etnicznych (kazachskich etnonacjonalistów i ludność rosyjskojęzyczną); 3) sprawowanie kontroli nad lokalnymi elitami ekonomicznymi i politycznymi poprzez stworzenie swoistego wzoru dla zachowań oraz tożsamości politycznych. Charakterystyczne, że strategia rozwoju rzadko posługiwała się kategorią narodu, skupiając się na wymiarze państwa, zdolnego osiągnąć sukces gospodarczy i wejść na ścieżkę rozwoju ekonomicznego. Jak podkreślano, sukces strategii „Kazachstan-2030” zależał od „wsparcia obywateli Kazachstanu”, a jednym z jego punktów była „wewnętrzna stabilność polityczna oraz konsolidacja społeczeństwa”. Dokument wzywał do zjednoczenia, społecznego poparcia i konstruował zbiorowe aspiracje obywateli, a pomysłodawcą i ostatecznym gwarantem jego realizacji był prezydent Nursułtan Nazarbajew²³. W ten sposób poza ramami agendy pozostawały kontrowersyjne kwestie: podziały społeczne oraz problem demokracji czy choćby pluralizacji systemu politycznego.

Stabilność i bezpieczeństwo

Zdolność do zapewniania stabilności i bezpieczeństwa stanowiła ważną część wysiłków legitymizacyjnych Tadżykistanu oraz Uzbekistanu, mających za sobą doświadczenia wojen domowych oraz antyrządowych ruchów islamskich. Odwołania do zagrożenia bezpieczeństwa kraju były składnikiem oficjalnego dyskursu w obu krajach, pozwalając ich prezydentom występować w roli jedynych gwarantów pokoju oraz stabilności. Definiowanie sytuacji w kategoriach zagrożenia legitymizowało również niechęć do głębszych zmian społecznych czy politycznych, które według oficjalnej propagandy mogłyby doprowadzić do destabilizacji²⁴. Charakterystyczne, że jeden z bardziej propagowanych tekstów I. Karimowa rozpoczyna zajmujący 130 stron

²³ D.T. Kudaibergenova, *The Ideology of Development and Legitimation: Beyond 'Kazakhstan 2030'*, „Central Asian Survey” 2015, t. 34, nr 4, s. 440 i 444.

²⁴ Jak mówił I. Karimow jeszcze w 1993 r. w wywiadzie dla gazety „Komsomolskaja prawda”: „Przyznaję, być może w moich działaniach są jakieś przejawy autorytaryzmu. Ale tłumaczę je w sposób następujący: w niektórych okresach historii, zwłaszcza w czasie budowania państwa, niezbędna jest silna władza wykonawcza. Jest niezbędna, by uniknąć konfliktu i rozlewu krwi, jest też potrzebna dla zachowania w regionie etnicznej oraz obywatelskiej harmonii, pokoju i stabilności, za które jestem gotów zapłacić każdą cenę”. Zob. И. А. Каримов, *Узбекистан: национальная независимость, экономика, политика, идеология*, Ташкент 1996, s. 138.

opis rozmaitych zagrożeń dla bezpieczeństwa, w tym: konflikty regionalne, religijny ekstremizm oraz fundamentalizm, szowinizm i agresywny nacjonalizm, konflikty etniczne, korupcja, przestępczość, regionalizm, klanowość czy problemy ekologiczne²⁵.

Dyskursywne konstrukcje wojny czy też terroryzmu służyły również usprawiedliwianiu stosowania środków wyjątkowych, często brutalnie naruszających prawa człowieka (np. nierzetelność procesu sądowego, drakońskie wyroki, więzienie bez procesu sądowego, porywanie ludzi, tortury, zabójstwa)²⁶. Do rangi szczególnego zagrożenia wyrastał islam, systematycznie łączony z zagrożeniem ekstremizmem, terrorystycznymi atakami, czy zbrojnymi wydarzeniami w Afganistanie i Pakistanie. Mariya Y. Omelicheva w oparciu o analizę m. in. dorocznych przemówień N. Nazarbajewa i I. Karimowa wygłoszonych w latach 1997-2015 ustaliła, że odniesienia do islamu pojawiały się najczęściej w kontekście aktów terrorystycznych, zagrożenia religijnym ekstremizmem oraz uczestnictwem Kazachstanu i Uzbekistanu w narodowych, regionalnych i międzynarodowych inicjatywach związanych ze zwalczaniem terroryzmu²⁷. Instrumentalne wykorzystywanie zagrożenia pozwalało wzmacniać władzę poprzez mniej lub bardziej subtelne formy ustanawiania ekwiwalencji pomiędzy opozycją polityczną a religijnym ekstremizmem. Wykorzystywanie ramy „wojny z terroryzmem” wywodzącej się z amerykańskiego dyskursu publicznego normalizowało różnego rodzaju działania polityczne poprzez wpisywanie ich w kontekst międzynarodowej reakcji na zagrożenie terrorystyczne.

Zaangażowanie i uznanie międzynarodowe

Legitymizacja poprzez zaangażowanie międzynarodowe nie odnosiła się zresztą tylko do terroryzmu, ale szerzej do wszelkich działań podejmowanych przez centralnoazjatyckie republiki na arenie międzynarodowej. W innym jeszcze rozumieniu legitymizacja przez zaangażowanie międzynarodowe może być rozumiana jako wszelkiego rodzaju działania podmiotów zewnętrznych w relacjach z republikami centralnoazjatyckimi (uczestnictwo we wspólnych przedsięwzięciach, pełnienie roli doradcy, wyrazy poparcia udzielane przez polityków zagranicznych etc.), które były wykorzystywane na poziomie wewnętrznym dla sankcjonowania działań i decyzji przywódców. Ten rodzaj formuły legitymizacyjnej umożliwiał

²⁵ Szczegółowe omówienie w: A. F. March, *From Leninism to Karimovism: Hegemony, Ideology, and Authoritarian Legitimation*, „Post-Soviet Affairs” 2003, t. 19, nr 4, s. 310.

²⁶ Raporty Freedom House systematycznie sytuowały Turkmenistan (od 2002 r.) i Uzbekistan (od 2006 r.) obok Korei Północnej i Birmy na liście dziewięciu najbardziej represyjnych krajów świata. Raporty *The World's Most Repressive Societies* publikowane między 2002 r. a 2012 r., patrz: *Worst of the Worst: The World's Most Repressive Societies*, Freedom House 2002-2012.

²⁷ M. Y. Omelicheva, *Islam and Power Legitimation: Instrumentalisation of Religion in Central Asian States*, „Contemporary Politics” 2016, t. 22, nr 2, s. 154.

prezentację elit centralnoazjatyckich jako uznawanych i ważnych podmiotów na arenie międzynarodowej, a także zaspokajał silną w warunkach postkolonialnych społeczną i polityczną potrzebę międzynarodowego prestiżu i statusu²⁸.

Doskonałego przykładu pierwszego wariantu legitymizacji dostarcza Kazachstan. Jak zauważyła Martha Brill Olcott, państwo to przypisywało dużo większą wagę do międzynarodowego zaangażowania i reprezentacji w instytucjach niż jakakolwiek inna republika Azji Centralnej²⁹. Zewnętrzne uznanie służyło następnie wewnętrznym celom legitymizacyjnym. Zaangażowanie oznaczało m. in. spotkania ze światowymi liderami, aktywność w ramach bilateralnej dyplomacji, członkostwo w międzynarodowych organizacjach, oferowanie usług międzynarodowego mediatora, zaangażowanie we współpracę z Unią Europejską, NATO, przewodnictwo OBWE, realizacja szeregu inicjatyw budujących markę kraju i narodu zagranicą (ang. *nation branding*), a także rozwijanie pomysłów z zakresu bilateralnej polityki zagranicznej³⁰. Nie tylko konkretne efekty zaangażowania międzynarodowego, ale również sam fakt intensywnej dyplomacji i wielostronnej polityki zagranicznej służył reżimowi za ważny dowód jakości rządów prezydenta N. Nazarbajewa.

Legitymizacja w drugim wariantcie była uzyskiwana za pośrednictwem wszelkiego rodzaju działań podmiotów zewnętrznych w relacjach z republikami centralnoazjatyckimi. Uczestnictwo we wspólnych przedsięwzięciach, wyrazy poparcia czy nagrody udzielane przez podmioty zagraniczne były wykorzystywane na poziomie wewnętrznym dla sankcjonowania działań i decyzji przywódców. W 1999 r. prezydent N. Nazarbajew otrzymał od Międzynarodowej Fundacji Systemów Wyborczych z siedzibą w Waszyngtonie (IFES) nagrodę za „wybitny wkład” w rozwój edukacji obywatelskiej oraz demokracji w swoim kraju. Uroczystości transmitowała kazachska telewizja³¹. Nagrodę tę uznano za wyraz poparcia Zachodu dla zwycięstwa rządzącego nieprzerwanie od 1990 r. N. Nazarbajewa w wyborach prezydenckich w 1999 r. („za” 79,78% oddanych głosów), które sfałszował w radzieckim stylu³².

²⁸ Na temat roli statusu w stosunkach międzynarodowych szerzej zob. *Status in World Politics*, T. V. Paul, D. W. Larson, W. C. Wohlforth (red.), Cambridge 2014.

²⁹ M. Brill Olcott, *Kazakhstan: Unfulfilled Promise*, Washington 2002, s. 120.

³⁰ Szczegółowe informacje na temat poszczególnych inicjatyw podają np. E. Schatz, *Access by Accident: Legitimacy Claims and Democracy Promotion in Authoritarian Central Asia*, „International Political Science Review” 2006, t. 27, nr 3; E. Marat, *Nation Branding in Central Asia: A New Campaign to Present Ideas about the State and the Nation*, „Europe Asia Studies” 2009, t. 61, nr 7; J. Engvall, S. E. Cornell, *Asserting Statehood: Kazakhstan's Role in International Organizations*, Washington 2015.

³¹ M. Dobbs, *Investment in Freedom is Flush with Peril. Authoritarian Leaders are Determined to Protect Power and Privileges*, „The Washington Post” 25.01.2001, (w:) <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/2001/01/25/investment-in-freedom-is-flush-with-peril/62c9ec8e-e7b1-4b66-977f-6b44b136db4b/>, (dostęp 23.04.2016).

³² Patrz szerzej: N. Shukuralieva, *Bezpieczeństwo międzynarodowe, terroryzm i zasoby naturalne. Międzynarodowa legitymizacja władzy w Azji Środkowej*, „Sprawy Międzynarodowe” 2013, nr 4, s. 49-67.

Procedury

Stosunkowo mniej istotnym wymiarem oficjalnych formuł legitymizacyjnych było uprawomocnienie przez procedury. Stało się ono ważne przede wszystkim w tych reżimach, które przywiązywały duże znaczenie do wyborów oraz okresowo przeprowadzanych referendum jako ważnych form pozyskiwania społecznej zgody na działania władzy. Stąd najczęściej obecne było ono w dyskursie Kazachstanu i Kirgistanu, gdzie każda zmiana polityczna prowadząca w kierunku bardziej zaawansowanego autorytaryzmu obudowywana była szeregiem procedur i działań prawnych, nadających pozory prawomocności. Przywiązanie do konstytucji oraz zasad legalizmu nie przeszkadzało w celowym wprowadzaniu chaosu prawnego, który przesuwał granice prerogatyw prezydentów obu krajów.

W Kazachstanie i Kirgistanie rządzący dbali o legalistyczny sztafaż wszystkich naruszeń. Było to możliwe, po pierwsze, dzięki ogólnonarodowym kampaniom medialnym przedstawiającym różnego rodzaju reformy jako kolejny krok ku demokratyzacji, po drugie, dzięki ogromnemu wysiłkowi prawników, którzy w skomplikowanym i niespójnym systemie prawa skrupulatnie identyfikowali przepisy, mogące służyć za podstawę prawną legalizującą bieżące rozstrzygnięcia. W Kirgistanie w 1994 r. Murat Ukuszew był jednym z krytyków reformy konstytucyjnej A. Akajewa. Twierdził on wówczas, iż nowela 1994 r. była sprzeczna (art. 1, art. 2, art. 3, art. 7, art. 54, art. 56, rodz. 8.) z Konstytucją z 1993 r.³³ Niedługo później, gdy został on kierownikiem Administracji Prawnej Prezydenta, diametralnie zmienił swoje stanowisko. Jako nie tylko wykonawca dalszych zmian konstytucyjnych, ale także jeden z ideologów, zajmujących się legitymizacją kirgiskiego konstytucjonalizmu, przyczynił się do rewizji historii reform konstytucyjnych w Kirgistanie. W podręcznikach do prawa konstytucyjnego pisał on, że zmniejszenie prerogatyw prezydenta i rządu doprowadziło do naruszenia równowagi pełnomocnictw i stało się źródłem trwałego kryzysu³⁴. Stąd oficjalnie inicjowane w celu prowadzenia „dialogu z opozycją oraz tryumf władzy narodu” nowelizacje konstytucyjne A. Akajewa wprowadzane drogą referendum w latach 1994, 1996, 1998, 2001, 2003 zorientowane były na wzmocnienie pozycji prezydenta kosztem władzy ustawodawczej i sądowniczej, a więc przywrócenie naruszonej równowagi³⁵.

³³ В.п.а., Кризис конституционной законности в Кыргызстане, „Res Publica”, Бишкек 6.10.1994, s. 7.

³⁴ М. Ukuszew był autorem i współautorem wielu podręczników oraz książek: М. К. Укушев, Конституционное право Кыргызской Республики. Общая часть, Бишкек 1996; М. К. Укушев, Президент Кыргызской Республики, Бишкек 1997, s. 38; М. К. Укушев, Конституционное право КР. Общая и особенная части, Бишкек 1999; М. К. Укушев, Конституционное право КР. Общая и особенная части, Бишкек 2001, s. 102; С. С. Сооданбеков, М. К. Укушев, *Кыргыз Республикасынын конституциялык укугу*, Бишкек 2002.

³⁵ Szerzej na temat: N. Shukuralieva, *Niestabilność konstytucyjna jako instrument stabilizacji władzy. Przypadek Kirgistanu*, „Świat Idei i Polityki” 2007, t. 7, s. 37-56.

Zakończenie

Artykuł badał argumenty oraz działania władzy w państwach Azji Centralnej podejmowane w celu fabrykowania przekonania, że zarówno cechy instytucji państwa, jak i zasiadających w nich przywódców charakteryzują się specyficznymi umiejętnościami oraz dysponują moralną wartością i jako takie, winny być akceptowane. W analizowanych państwach promowanie specyficznych sposobów reprezentacji świata społeczno-politycznego odbywało się w warunkach ograniczonej konkurencji, silnej dysproporcji zasobów oraz różnicy potencjału strukturalnego niezbędnego do monopolizacji dyskursu politycznego. Przewaga panującej władzy podtrzymywana była za pomocą alokacji potężnych zasobów przeznaczanych na kontrolę systemu medialnego, szkolnictwa czy naukowego. Kontrola obejmowała również potencjalne podmioty wysuwające roszczenia podważające oficjalną formułę legitymizacyjną. Warto jednak pamiętać o różnicach dzielących kraje regionu. Skonsolidowany autorytaryzm Turkmenistanu i Uzbekistanu charakteryzował się bowiem całkowitą kontrolą przestrzeni publicznej i częstymi odwołaniami do represji. Natomiast w reprezentującym „miękki” autorytaryzm Kirgistanie, władza korzystała z doraźnych, okresowych interwencji, które nie podważały w sposób zasadniczy formalnej zasady wolności mediów i pluralizmu życia politycznego. Tadżykistan i Kazachstan stanowią odmienny przypadek. Jeśli w początkowym okresie niepodległości były bliskie kategorii „miękkiego” autorytaryzmu, to obrany w ostatnich latach kierunek polityczny prowadzi do konsolidacji autorytaryzmu.

Argumenty oraz działania uzasadniające tytuł do rządzenia elit regionu rozpatrywano w kilku wymiarach. Po pierwsze, w wymiarze wąsko rozumianej ideologii były one oparte o wątki nacjonalistyczne. Miały one sprzyjać konstruowaniu wspólnej tożsamości oraz akomodować konflikty. Pozwalały także opisywać polityków jako bohaterów zainteresowanych losem narodu, których czyny odpowiadały tradycji, będąc etapem teleologicznie rozumianego rozwoju historycznego. Po drugie, istotną rolę odgrywał kult jednostki. Choć najbardziej spektakularnym przykładem jest Turkmenistan, elementy kultu jednostki zaczęły przybierać na sile również we współczesnym Kazachstanie i Tadżykistanie. Po trzecie, argumentacja legitymizacyjna przyjmowała postać formuł eudajmonicznych zorientowanych na ekonomiczny dobrobyt i konsumpcję obywateli. Na eksponowanie tego wątku w bogatym w zasoby naturalne Kazachstanie pozwalała wysokie ceny ropy naftowej, czy metalu. Strategia rozwoju jednak rzadko posługiwała się kategorią narodu, skupiając się na postaci prezydenta, który był pomysłodawcą oraz ostatecznym gwarantem jego realizacji. Po czwarte, panujący reżim były uzasadniany poprzez zdolność do zapewnienia stabilności i bezpieczeństwa. Zabiegi sekurytyzacyjne (zwłaszcza wobec islamu) pozwalały urzędującym prezydentom występować w roli jedynych gwarantów pokoju oraz stabilności, legitymizując ich niechęć do

głębszych zmian społecznych czy politycznych. Po piąte, legitymizacja produkowana była poprzez zaangażowanie międzynarodowe. Chodzi nie tylko wszelkie działania podejmowane przez centralnoazjatyckie republiki na arenie międzynarodowej, ale także działania podmiotów zewnętrznych w relacjach z republikami centralnoazjatyckimi. Uczestnictwo we wspólnych przedsięwzięciach, otrzymywane nagrody, czy wyrazy poparcia udzielane przez polityków zagranicznych były wykorzystywane na poziomie wewnętrznym dla sankcjonowania decyzji i działań przywódców. Po szóste, argumenty oraz działania uzasadniające tytuły do rządzenia odwoływały się do rozwiązań proceduralnych. Rytualnej recytacji obowiązujących norm prawnych towarzyszyło jednak celowe wprowadzanie chaosu prawnego, który przesunął granice prerogatyw prezydenckich.